

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht

Oud-Utrecht

u

6

80^e jaargang

2007

Themanummer

Het Tijdschrift en andere
Utrechtse 80-jarigen

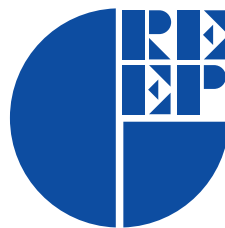
hart voor **historie** en **cultureel erfgoed** in de provincie **Utrecht**

voor utrechtboeken
stad en provincie

selexyz broese

hoofdvesting: stadhuisbrug 5
3511 kp utrecht t 030 2335200
e info.broese@selexyz.nl
www.selexyz.nl

GREEP Schilders bv

- Restauratiewerken
- Onderhoud

Lange Nieuwstraat 66
3512 PL Utrecht
Tel. 030-241 31 15
Mob. 06-24133494
Fax 030-666 14 41

WALTMANN. HISTORISCH GEZIEN EEN VAN DE EERSTEN.

Maar vooral ook degelijk, betrouwbaar, vakkundig, uiterst actief en meer dan 115 jaar volledig ingespeeld op onroerend goed in Utrecht en regio.

Eeuwig, en altijd actief in vastgoed

Maliesingel 18
Postbus 349
3500 AH Utrecht
Tel. 030 - 231 30 35
Fax 030 - 231 23 74
www.waltmann.nl
info@waltmann.nl

**Bouw Belegging
Restauratie Recreatie
Bemiddeling**

LAAN VAN VOLLENHOVE 2925 3706 AK ZEIST
POSTBUS 143 3700 AC ZEIST
TELEFOON 030 - 695 66 44

AANNEMINGSBEDRIJF
H.J. JURRIËNS BV

Utrecht*
Amsterdam
Groningen
Delft
Workum
Zeist

* hoofdvesting Utrecht
Tel. 030 - 2412912
Fax 030 - 2413934
www.jurriens.nl
mail@jurriensbouw.nl

Thema: 80-jarigen

Wat hebben de Utrechtse Stichting voor Lichamelijke Oefening, Marsmans 'Paradise Regained', Het Utrechts Landschap, De Utrechtsche Filmliga en enkele leden van de Vereniging Oud-Utrecht met elkaar gemeen? Ze dateren allemaal van 1927 en de meeste vieren, net als het Tijdschrift Oud-Utrecht, dit jaar hun 80-jarig bestaan.

Hoe willekeurig het samengaan van deze onderwerpen in één nummer op het eerste gezicht ook moge lijken, toch hebben ze meer gemeen dan hun jaar van ontstaan of hun levensduur. Immers: in de jaren twintig manifesteerden zich in Utrecht niet alleen maatschappelijk geëngageerde schrijvers en kunstenaars, ook ontstonden in die jaren de organisaties die zich nog steeds sterk maken voor het behoud van landschap, historisch en cultureel erfgoed. De Vereniging en het Tijdschrift bevinden zich daarom als krasse 80-plussers in goed gezelschap.

> Inhoud

Bettina van Santen	144	Een terugblik op het jaar 1927
Ton H.M. van Schaik	145	Een clubblaadje dat prachttijdschrift werd Uit het leven van een krasse 80-plusser
Maurice van Lieshout	148	Liefde voor de Domstad Drie 80-jarigen over Utrecht en de Vereniging Oud-Utrecht
Jaap Goedegebuure	152	'Een stuk jeugd, een stuk poëzie' Marsmans dichtbundel <i>Paradise regained</i>
Janne Kok en Pierre Rhoen (samenstelling)	154	Utrecht in 1927 in beeld
Kim Slaats	158	Van Lockhorsterbos tot Vliegbasis Soesterberg De groei van Het Utrechts Landschap, 1927-2007
Aat in 't Hout	160	De Utrechtse Stichting voor Lichamelijke Oefening 1927-1987
Floor Peeters	162	Een 'kostbare bioscoopsfeer' voor de kunstzinnige film De Utrechtsche Filmliga 1927- 1931
	165	Agenda en berichten

Een terugblik op het jaar 1927

In Nederland gebeurde er in 1927 volgens tijdgenoten weinig maar in de rest van de wereld liepen de spanningen hoog op. In Utrecht demonstreerden honderden arbeiders voor internationale ontwapening. De politieke discussies in stad en provincie gingen echter vooral over verkeerswegen, bouwplannen en bezuinigingen.

BETTINA VAN SANTEN

Het nieuws werd in 1927 bepaald door vele spanningen in Europa. Bijna tien jaar na afloop van de Eerste Wereldoorlog waren de gevolgen nog alom voelbaar. Duitsland tobde met de vorming van een nieuwe regering en de rol die de nationalistinnen daarin wilden spelen. De Fransen ruzieden met het Italië van Mussolini over de bemoeienis van Italië met Albanië en Noord-Afrika. De Engelsen lagen in de clinch met de Russische Communistische partij en verbraken de onderlinge diplomatieke betrekkingen. Allen keken angstig naar China waar een felle strijd was ontbrand tussen de nationalistinnen van generaal Tsjang Kai-tsjek en de communisten en waar veel westerse belangen op het spel stonden. Amerika wist de voorpagina's te halen met de omstreden executie van Sacco en Vanzetti. Maar ook was er positief nieuws te melden: Charles Lindbergh vloog als eerste over de oceaan van New York naar Parijs.

Nederland

Er gebeurde dat jaar maar weinig, zo oordeelde het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* op 31 december: 'Voor de politiek is de Nederlander zoo koud als een steen, afgezien van een kunstmatige opflakkering in verkiezingsdagen. Hij volbrengt zijn kiezersplicht omdat het nu eenmaal moet, terwijl er bovendien nog drommen zijn die "het toch lekker niet doen"'

Een belangwekkende nationale gebeurtenis was de 18e verjaardag van prinses Juliana die haar intrede deed in de Raad van State. Ook de bijzetting van oud-gouverneur-generaal Van Heutz op de Oosterbeegraafplaats te Amsterdam kreeg veel aandacht. Tragisch was de moord op de cabaretier Jean Louis Pissuisse die met zijn vrouw op het Rembrandtplein door een jaloerse minnaar werd neergeschoten.

Gelukkig waren er nog enkele gebeurtenissen die het Nederlandse hart sneller deden kloppen. Philips wist dat jaar een radioverbinding te leggen met Nederlands-Indië en was daarmee de eerste ter wereld die zo'n verbinding over deze afstand wist te verwezenlijken. De Nederlandse media werden in 1927 verrijkt met een nieuwe omroep, de A.V.R.O., die was ontstaan uit een fusie tussen Algemeene Nederlandsche Radio Omroep en de Nederlandsche Omroep Vereeniging. Er werden wel vraagtekens gezet bij zoveel omroepen 'daar de confessionele N.C.R.V. en K.R.O. er nog steeds niet in geslaagd zijn, om hun zendtijd te benutten anders, dan met programma's die de neutrale omroep (A.V.R.O.) ook geeft'.

De provincie Utrecht

De gedeputeerde staten van Utrecht kwamen in 1927 met een provinciaal wegenplan in aanvulling op het eveneens gepresenteerde Rijkswegenplan. In Soest werd heftig geklaagd over de bouwplannen die het natuurschoon aantasten. Zo werd Den Engb bebouwd 'waar eertijds in de zomer de weelde van rijpende rogge te zien was'. In Bilthoven trad de Schoonheidscommissie af omdat B&W haar adviezen continu negeert 'zoodat de verknoeieningen die men aan de Gezichtslaan en aan de Soestdijkerstraatweg had aangericht, ook elders dreigde te worden voortgezet'. In de stad Utrecht klaagde men over de nieuwbouw van de Rivie-

renwijk waar steeds meer arbeiderswoningen werden gebouwd 'waarmee het bewonerspeil bedenkelijk naar beneden gaat'. En tijdens een buitengewone zitting van Provinciale Staten op 30 september 1927 werd ir. A.A. Mussert benoemd tot Hoofdingenieur Provinciale Waterstaat.

De stad Utrecht

1927 was het jaar van forse bezuinigingen door de gemeente vanwege 'haar berooide geldmiddelen' en er werd besloten de financiering van het fröbelonderwijs af te schaffen, op ambtenarensalarissen te bezuinigen en de cultuur flink te korten.

In februari 1927 was de stad het toneel van een grote 'ontwapeningsbetooging'. Socialistische organisaties uit het gehele land stroomden samen in het N.V.-Huis aan de Oudegracht om vandaar uit een ommegang te maken. 'Aan het hoofd van den langen trein ging een doek waarop een groot kerkhof was afgebeeld als droevig resultaat der slagvelden'.

Was er nog vrolijk nieuws? De nieuwe zwem- en badinrichting De Liesbosch was een succes en in de stadsschouwburg trad de wereldberoemde danseres Anna Pawlowa op. 'Jaa - dit is werkelijk dansen, zooals men droomt van engelen'. Op de jaarvergadering van de vereniging Oud-Utrecht dankte men in het bijzonder 'den ondernemingszin van den uitgever den heer P. den Boer' die de uitgave van het nieuwe maandblad voor een jaar wilde bekostigen. Niet vermeld in de kranten maar achteraf aardig om te weten: 1927 was onder andere het geboortjaar van Joseph Ratzinger (Paus Benedictus XVI), Gina Lollobrigida, Harry Mulisch en de Utrechter Dick Bruna.

Bettina van Santen is werkzaam bij de sectie Monumenten van de Gemeente Utrecht en redactielid van Oud-Utrecht.

Alle citaten zijn uit het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* van 1927.

Een clubblaadje dat prachttijschrift werd

Uit het leven van een krasse 80-plusser

Eigenlijk bestaat het Tijdschrift Oud-Utrecht, door sommigen nog hardnekkig het Maandblad genoemd, al bijna 82 jaar. Door een onderbreking in de verschijning tijdens de Tweede Wereldoorlog sluit het blad pas dit jaar zijn 80e jaargang af. In die periode veranderde het van een broodmager sprokkelingenblad in een serieus historisch tijdschrift.

TON H.M. VAN SCHAIK

Na de oprichting van de Vereniging Oud-Utrecht in 1923 kwam het uitgeven van een eigen blad al direct ter sprake. Om een dubbele reden liet de uitgave echter op zich wachten: er was geen geld en geen redacteur. Toen tenslotte de gepensioneerde Utrechtkenner C.W. Wagenaar, ter onderscheiding van vele naamgenoten 'Wagenaar met de baard' genoemd en in zijn actieve jaren chef Militaire Zaken ten stadhuis, het redacteurschap op zich had genomen, was er althans één horde genomen.

*Omslag van het
Maandblad uit 1970
(ets Wittevrouwenpoort
door Herman Saffleven)*

Het geld zou nog lang een probleem blijven, getuige het feit dat het blad de eerste twintig jaar verscheen als een broodmager geval van acht bladzijden druks, vooral gevuld met 'Nieuws uit de Vereniging', korte berichten en mini - artikelen die in de 19e eeuw 'sprokkelingen' geheten zouden hebben. Met de komst van de geleerde conservator van de Universiteitsbibliotheek G.A. Evers, tevens een invloedrijk bestuurslid, werd de inhoud direct een stuk interessanter.

In de bezettingsjaren 1940 - 1945 beleefde het Maandblad de gewone tijdschriftperikelen van die donkere periode, te weten: on-

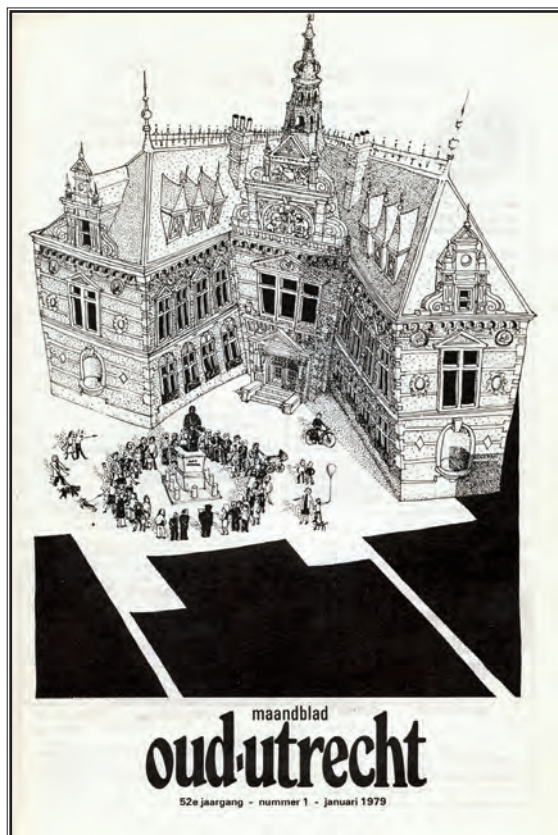
gewenste Duitse belangstelling, een verschijningsverbod vanwege papierschaarste, en pressie om het daarna 'in volkse zin' te laten herverschiijnen. Registratie bij de zogenaamde Kultuurkamer wilde het bestuur niet accepteren, waarop nog een tweede korte Maandbladloze periode volgde. Na de bevrijding kwam het met horten en stoten weer op gang, waarbij de periode 1943 - 1945 werd doorgenummerd als de (lange) 18e jaargang.¹

Tegen singeldemping

De enige redacteur die ooit persoonlijk het bijltje erbij neerlegde, was Henk de Jong, aangetreden in 1952. Hij was fel tegenstander van de singeldemping in de plannen Feuchtinger/Kuiper, die hij 'De grote aanslag' noemde. Het bestuur, onder voorzitter J.D.M. Bardet die tevens de VVD-raadsfractie leidde, volgde De Jongs standpunt slechts voor een deel, waarna hij medio 1966 het bestuurslidmaatschap en zijn re-

145

Omslagen van het
Maandblad uit 1979
(links; tekening herdenking
Unie van Utrecht
door Arjaan van
Nimwegen) en 1993.

dacteurschap van het Maandblad neerlegde.² De gemeentearchivariissen mr. Jan van Campen en dr. Eduard Struick namen na elkaar die laatste functie over. Toen was het 1970. Spoedig daarna werd de redactie een meerhoofdige gelegenheid, met als natuurlijk gevolg dat er meer wisselingen plaatsvonden. Het blad werd van verenigingsorgaan meer en meer een tijdschrift van wetenschappelijk niveau, zij het dat de grote meerderheid van de artikelen ook echt leesbaar was. Er kwamen gevarieerder bijdragen waaronder een uitvoerige Boekenschouw en verslagen van belangrijke evenementen op het gebied van de Utrechtse geschiedenis. En meer illustraties natuurlijk, waaronder ieder jaar opnieuw een verrassende omslag.

Goed gelezen vullertjes

Wat was de inhoud van het Maandblad dat later Tijdschrift werd? Voor wie gaat tellen en analyseren moet de uitkomst helemaal zichtbaar worden, wie, zoals deze auteur, alleen maar

wat bladert, ziet een groot verschil tussen de eerste en de laatste veertig jaar. Tot ergens in de jaren zeventig biedt het Maandblad voornamelijk kleingoed van zeer uiteenlopende aard. De agenda van de jaarlijkse ledenvergadering staat erin afgedrukt, de aankondiging en het verslag van excursies (soms met foto!), en de geregeld terugkerende rubriek van de penningmeester, die één keer getiteld is 'Wie betaalde nog niet?', waarmee hij doelt op de contributie. Ministukjes over een gevelsteen, een boerderijnaam, een bijzondere plant, een Utrechtse taaleigenaardigheid ('Over het Hurkenest') of zomaar 'een opmerkelijk voorval' dan wel 'een merkwaardig natuurverschijnsel' vervullen de onmisbare functie van 'vullertjes'. Die rubriek werd overigens goed gelezen, want dikwijls komt er in een volgend nummer een reactie. We lezen over een boerderij aan de Lage Weide die 'Oud-Utrecht' heet, en die gaat verdwijnen, tot schrik van sommige leden die niet goed lezen. Van Campen

deelt mee dat de Servetstraat zijn naam niet heeft van de geleerde theoloog die door Calvijn op de brandstapel werd geholpen. Dit tot teleurstelling van een predikant, die eerlijk laat weten dat hem dit spijt, 'want het Domplein lag zo mooi tussen Voetiusstraat en Servetstraat'.

Het is niet alleen onthechte geschiedenis, die in de Oud-Utrecht-kolommen is terug te vinden. De ruzie rond de singeldemping heeft er, zoals gezegd, sporen in achtergelaten, en in mei 1968 is er ruimte voor een 'Werkcomité tot redding van de Willibrordkerk' met illustere ondertekenaars, van wie de nog levenden veertig jaar later tevreden kunnen zijn.

Ergens in de jaren zeventig is in de inhoud van het blad een geleidelijke omslag merkbaar. De fragmentjes maken meer en meer plaats voor heuse artikelen, waarvoor nu ook de ruimte is. Bij het zesde eeuwfeest van de Dom verscheen er zelfs een extra dik themanummer (juni 1982), waaruit voor de zoveelste keer de onuitputtelijkheid van dit Utrechtse

thema par excellence duidelijk wordt. Zonder te hebben geturfd kun je rustig zeggen dat van de liefhebbers van de geschiedenis 'van stad en provincie' de eerste groep verreweg het meest aan haar trekken komt, terwijl binnen die categorie de Dom in de ruimste zin het hoogste scoort.

Twee soorten lezers

Het bestuur Hylkema deed in het midden van de jaren tachtig zijn best om tot een messcherpe onderscheid te komen tussen het Maandblad en die andere uitgave van de vereniging, het Jaarboek. Het Jaarboek moest artikelen van wetenschappelijk belang opnemen, leesbaar voor 'een goed deel' van de leden der vereniging. Het maandblad diende zich wat bescheidener op te stellen en was goed voor de mededelingen, de lopende zaken en alles 'wat niet voor het Jaarboek geschikt' was. De bijdragen zouden toegankelijk moeten zijn voor 'in principe alle leden' van Oud-Utrecht. Dat betekende dus niet alleen twee soorten bijdragen, maar ook twee soorten leden.

De redactie van het Maandblad trok zich van deze kunstmatige scheiding niets aan en gaf ruimte aan artikelen (en de Archeologische en Bouwhistorische Kroniek!) die zich qua wetenschappelijkheid niet onderscheidden van die in het Jaarboek. Zo ontbrandde er rond 1990 een fikse polemiek rond 'het Utrechtse kerkenkruis', een periodiek terugkerend stedelijk thema, waarbij de gemoeieren hoog oplaaiden, maar de argumenten niet minder.

Een heuse crisis

Enkele jaren later, in 1992/1993, beleefde het Maandblad een heuse crisis, die echter voor de meeste leden onzichtbaar bleef. Het bestuur onder voorzitterschap van Herman Kernkamp vond dat het maandblad er appetijtelijker moest gaan uitzien. Het gedistingeerde grijze heertje moest een verjongingskuur ondergaan, zich

wat modieuzer gaan kleden en een nieuw publiek over de streep trekken. Van het bestaande blad kon boekhandelaar Paul Hoger-vorst geen verleidelijke stapels neerleggen in zijn winkel aan de Stadhuisbrug, en het was evenmin een lokkertje dat massaal nieuwe leden voor de vereniging zou opleveren. Kortom, het moest allemaal anders. De zittende redactie voelde er niets voor om met een andere vormgever in zee te gaan, en vond dat een algehele restyling zoals die het bestuur voor ogen stond, werk was voor een betaalde redacteur. Ze meende zelf wel een ander te kunnen verbeteren, maar het bestuur wilde echt iets heel anders. Zoals dat gaat tussen een regentesk bestuur en een (te) lang zittende redactie: het meningsverschil werd een conflict. Beide partijen hielden voet bij stuk en zo gebeurde het dat de vierkoppige redactie (Anite Haverkamp, Edsard Kylstra, Gert Jan Röhner en Ton van Schaik) haar kont tegen de krib gooide en schriftelijk haar ontslag indiende, unaniem en 'met onmiddellijke ingang'.³ Dat laatste, altijd een sterke stijlfiguur in een ontslagbrief, kwam er niet helemaal van. Want het bestuur, dat zijn spijt over die radicale stap uitsprak, prees de redactie om haar vele verdiensten en vroeg haar 'de lopende zaken waar te nemen'. Goeiig als ze alle vier waren, deden ze dat. Totdat medio 1993 een nieuwe achtkoppige redactie aantrad, die tot het einde van het lopende jaar alles liet zoals het was.

Bijna een glossy

Maar daarna werd dan ook alles anders, nu ja: *bijna* alles. Met ingang van de 67e jaargang 1994 werd het Maandblad een Tweemaandelijks tijdschrift, dat dus nog maar zes keer per jaar zou verschijnen.⁴ En dat niet alleen. Het kreeg ook een nieuw en groter formaat, een ramp voor de boekenplank, maar een grote vooruitgang voor het blad en zijn

lezers. Intussen kreeg het tijdschrift ook een kleurenomslag. De eerste die deze luxe behandeling onderging was de geboren Utrechter Olivier van Noort, die er op de omslag van het eerste nummer van 1998 gekleurd opstaat. Intussen hebben de *full colour* illustraties de overhand gekregen, en is het tijdschrift langzaamaan de glossy geworden, die het bestuur begin jaren negentig voor ogen moet hebben gestaan.

Omslag van het eerste nummer van de 70e jaargang (1997).

Ton H.M. van Schaik is historicus en publicist. Hij was van 1978 tot 1993 redacteur van Oud-Utrecht.

Noten

- 1 Over de lotgevallen in de jaren 1940-45 meer bij G.A.Evers, 'Een en ander over het maandblad' in: *Maandblad Oud-Utrecht* 21 (1948) 14-16. Zie ook: J.W.C. van Campen, 'Een halve eeuw Oud-Utrecht' in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1973, 21-23.
- 2 J. van Staveren, 'Zestig jaar Maandblad Oud-Utrecht' in: *Maandblad Oud-Utrecht* 60 (1987) 81-82. Daar ook een lijst van redacteurs tot dan toe.
- 3 Brief van de redactie van het Maandblad aan het bestuur d.d. 18 februari 1993. Kopie in het persoonlijk archief van de auteur. Overigens bleek uit een enquête dat de lezers over het Maandblad zoals het was heel tevreden waren. De resultaten zijn door Anite Haverkamp gepubliceerd in het *Maandblad Oud-Utrecht* van maart 1993, 29-31.
- 4 In de jaren 2001 t/m 2003 verschenen er zeven nummers.

Liefde voor de Domstad

Drie 80-jarigen over Utrecht en de Vereniging Oud-Utrecht

Hermien Sluijter mocht van haar ouders niet in Wijk C komen vanwege het leven op straat. Het weekblad Utrecht in woord en beeld (1927 nr.13) had daar geen problemen mee, aldus het onderschrift bij deze foto uit de niet meer bestaande Florastraat: 'Daar wordt in Wijk C geplensd en geploeterd in de groote tobben, dat het een lust is. - Neen, wanneer men deze foto bekijkt, moeten wij de Hollandsche zindelijkheid prijzen.' HUA, Collectie Beeldmateriaal

Wat hebben drie leden van de Vereniging Oud-Utrecht die dit jaar, net als het tijdschrift, hun 80e jaargang vieren met elkaar gemeen? Natuurlijk hun interesse voor de Utrechtse geschiedenis. Maar ook hun ervaringen met de grote veranderingen in de buurten waar ze jarenlang woonden en met het Utrecht dat uitgroeide van een rustige, wat saaie provinciestad naar een gemeente met enorme nieuwe wijken en grotestadsproblematiek. En wat ze ook delen: hun nog bijna onvoorwaardelijke liefde voor de stad.

MAURICE VAN LIESHOUT

Hermien Sluijter is de enige van de drie die in Utrecht geboren is. Toen ze 3 was, verhuisde het gezin naar Rivierenwijk, 'een keurige wijk met in onze straat [de Bolksbeekstraat] onder andere een dierenarts, een hoge NS-ambtenaar en een piloot'. Het was een kinderrijke buurt

en de meeste van Sluijters klasgenootjes van de Dr. De Visserschool aan de Vondellaan waren afkomstig uit 'al die rivierstraten'. Sluijter: 'We speelden veel op straat: touwtje springen, steltlopen, knikkeren en belletje trekken. We zwommen in het nieuwe zwembad de Liesbosch

[ook van 1927] of in het Amsterdam-Rijnkanaal en schaatsten op de sloten waar nu Kanalen-eiland is.'

Utrecht was nog geen stad van festivals en Culturele Zondagen. Sluijter: 'Er was niet echt veel vertier, maar als kind keek je uit naar de gondel- en lampionnenvaart door de Oudegracht op Koninginnedag [toen nog 31 augustus], het Sinterklaasfeest in Café-restaurant Hecks, de studentenrijderij en de operettevoorstellingen van de Jeugdclub Rivieren- en Dichterswijk in het NV-Huis.'

De figuren die opvielen in haar buurt, zoals de zwaarlijvige visboer op zijn fiets met gezondheidszadel en de immer trompet spelende politiemann, versterken het beeld van een bijna dorps, onschuldig Utrecht dat ooit was, maar nooit meer zijn zal.

Andere herinneringen zijn minder vrolijk: de geallieerde bombardementen tijdens de oorlog op de fabriek van Jongerius waar 'je vaak het lawaai hoorde van vliegtuigmotoren die proef draaiden', de bommen die vielen in de Jekerstraat, de granieten vloer in de gang van het ouderlijk huis 'waarop we stonden te trillen van angst, terwijl die onder onze voeten golfde en scheurde', en de NSB'ers in haar

HBS-klas die in uniform in de klas zaten en hun pistool voor zich op hun tafeltje legden.

Jan Stoop kwam direct na de oorlog, in 1946, van Leeuwarden naar Utrecht om te studeren, daarmee in de voetsporen tredend van de drie generaties voor hem. En net als zijn voorvaderen werd hij lid van het Utrechtsch Studenten Corps aan het Janskerkhof. Omdat zijn faculteit, die van geneeskunde, aan hetzelfde plein gevestigd was, bedroeg de afstand tussen studie en vertier slechts enkele passen. Maar voor Stoop die ook nog eens studies theologie en muziek (conservatorium) begon (maar niet voltooide), was er voor jolijt niet veel tijd.

Studenten woonden toen bijna altijd in naar sekse en vereniging homogene studentenhuizen waar de hospita een centrale rol speelde. Stoop herinnert zich kleurrijke voorbeelden van zulke studentenmoeders. Zo regeerde Dikke Maartje van de Oudenoord met bevelhebbersblik over haar dertien jongens die ze 's ochtends desnoods met een mattenklopper het bed uitjoeg als ze zich dreigden te verslapen voor het college. De hospita van de Nieuwegracht had de gewoonte om het aanrecht schoon te vegen met de onderjurk die ze droeg en de dames aan de Oosterkade waren dames, die genoten van het pianospel van Stoop en zijn vriend die hem daar een kamer bezorgd had.

Jacobijn Berk arriveerde een paar jaar later in Utrecht, ná haar studietijd: 'Toen wij in 1955 trouwden had mijn man al tien jaar gewerkt - van zijn 14e tot zijn 24e - en had hij nog zeven jaar studie voor de boeg. Ik was

dus kostwinner, maar daar had ik geen moeite mee, want ik had immers al een studie kunnen voltooien. Maar toen ik bij de gemeente een woonvergunning aanvraag om een flat te huren, kreeg ik die niet. Het argument was dat ik wel eens zwanger zou kunnen raken. Daardoor zou ik mijn baan verliezen en de huur niet meer kunnen opbrengen. Allerlei faciliteiten als zwangerschapsverlof, deeltijdwerk en kinderopvang had je toen nog niet of nauwelijks. Met mijn spaargeld en een lening van mijn vader konden we toen een flatje kopen, nieuwbouw, maar wel gebrekkig.'

Wijken die veranderen

Alle drie de 80-jarigen woonden in de jaren zestig in wijken waarvan het karakter in de loop

der jaren sterk zou veranderen. Jacobijn Berk maakte nog mee dat Hoograven een echte 'prachtwijk' was: 'Het was toen een nieuwe, nette buurt. Om ons heen woonden ambtenaren, ondernemers, een apotheker. De eerste 'allochtonen' die er kwamen wonen, waren Molukkers en Surinamers. Toen wij eind jaren zestig weggingen, was er nog geen sprake van achteruitgang. Je had er de eerste supermarkt van de stad met de vreemde naam de Kijkgriep.' Hermien Sluijter ondervond aan den lijve hoe de kwaliteit van de wijken waar ze jarenlang woonde - Rivierenwijk en later Kanaleneiland - sterk achteruit ging. Sluijter: 'Toen ik begin jaren zestig uit Rivierenwijk vertrok, was het sterk veranderd. In plaats van keurige burgergezinnen

'Je zag overal moeders met kinderwagens, er waren goede winkels.' Winkelen in het centrum van Kanaleneiland aan de Hamardskjöldhof in 1968

HUA, Collectie Beeldmateriaal

Hermien Sluiter heeft op drie jaar na haar hele leven in Utrecht gewoond. Ze werd geboren in de Amaliastraat en verhuisde op haar 3e naar de Bolksbeekstraat in Rivierenwijk. Haar vader was controleur in de buitendienst van het gemeentelijke elektriciteitsbedrijf. Toen haar ouders na hun pensioen naar de Betuwe verhuisden, ging zij naar Kanaleneiland. Nu woont ze in Tuindorp. Ze was veertien jaar lerares Nederlands aan de Gemeentelijke HBS aan de Catharijnesingel (1953-1967) en veertien jaar docent scriptiebegeleiding aan de opleiding voor fysiotherapie. Hermien Sluiter stelde een wandeling samen langs literaire teksten op gebouwen in de stad en was jarenlang bestuurslid van de Utrechtse afdeling van Dante Alighieri. Ze had een leidende rol in het Comité Anti-Woonwagen dat zich eind jaren tachtig met succes verzette tegen de vestiging van een mini-woonwagenkamp in Kanaleneiland.

Foto: Pieter Weijers

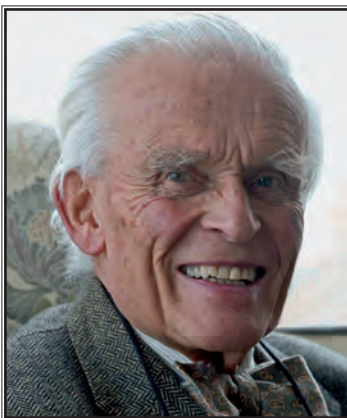
hadden we toen twee bordelen in de straat. Op Kanaleneiland heb ik bijna 25 jaar gewoond en op de laatste jaren na, altijd met groot genoegen. Toen de wijk net af was, heette die ook wel Rozeneiland vanwege het vele groen, de mooie bomen en de groenstrook langs het Amsterdam-Rijnkanaal waar schippers aanlegden die een praatje met je maakten. Er waren veel jonge gezinnen, je zag overal moeders met kinderwagens, er waren goede winkels. Je deed je huis niet op slot, ook de sfeer was heel open. Maar een jaar of vijftien geleden begon dat te veranderen. Eerst gingen er

winkels over de kop, de bevolkingssamenstelling veranderde ineens heel snel, het werd onveiliger. Er werd binnen een paar jaar drie keer bij me ingebroken. Toen wilde ik er weg.' Jan Stoop was getuige van een omgekeerde beweging: hoe het volkse Oudwijk, onder andere na renovaties, steeds meer een gewilde buurt werd onder studenten, jonge gezinnen en starters op de huizenmarkt. Stoop: 'Begin jaren zestig was Oudwijk nog echt een volksbuurt met schoffies in de Beek-, de Doornen de Esstraat en zelfs hoeren in de Hofstraat. Onze straat - de Kemperstraat - lag in het over-

gangsgebied naar het nette Wilhelminapark. Daardoor had ik zowel de dieven als de bestolenen onder mijn patiënten. Die kwamen elkaar in de praktijk niet tegen, want de eersten kwamen op het fondsenspreekuur en bij de tweede groep, de particuliere patiënten, ging je als arts op visite. Dan deed een dienstmeid of bediende open en liet je vervolgens wachten in een kamer totdat de heer of vrouw des huizes zijn of haar opwachting maakte. Vaak voerde je dan een goed gesprek onder het genot van een glas sherry. Je was als huisarts echt een vertrouwenspersoon van die mensen. Maar ik vond het leuker om bij de andere patiënten te komen zoals de twee ongetrouwde broers en hun zus, een weduwe, die in de Bolstraat samen een boerderij bewoonden met alles erop en eraan. Het was in die tijd ook niet ongebruikelijk dat er "voor de dokter" rollades of hazen werden afgeleverd bij de praktijk.' Ook vroeger waren er buurten die - al of niet terecht - een slechte naam hadden. Sluiter: 'Van mijn ouders mocht ik niet in Wijk C of De Zeven Steegjes komen, want dat was gevaarlijk met al die mensen die tot 's avonds laat op straat leefden. "Wij zijn niet zo, wij zijn fatsoenlijk", werd er dan gezegd.'

Andere verhoudingen

Stands- en klassenverschillen speelden nog een grote rol in het Utrecht van de jaren dertig tot en met vijftig. Jan Stoop: 'Er heerste een ietwat feodale sfeer, met een belangrijke rol voor de adel, waar ik zelf niet zoveel moeite mee had. Utrech-

Jan Stoop komt oorspronkelijk uit Leeuwarden, ging in 1946 in Utrecht studeren en is er sindsdien gebleven. In 1955 betrok hij met zijn vrouw een deel van het pand Trans 4. Drie jaar later begon hij zijn artspraktijk in de J.M. Kemperstraat waar hij met zijn vrouw bleef wonen tot ze in 1997 verhuisden naar het Wilhelminapark. Jan Stoop was huisarts en studentenarts en heeft vanaf begin jaren zeventig een pioniersrol gespeeld in de ontwikkeling van de verpleeghuisgeneeskunde. Hij speelde lang in het Utrechtsch Studenten Concert en vervulde als student verschillende bestuursfuncties. In 1965 werd hij regent van de Stichting het Evert Zoudenbalchhuis.

Foto: Pieter Weijers

ters kijken ook altijd een beetje quasi-onderdanig opzij, dat zal nog wel te maken hebben met de eeuwenlange suprematie van adel en geestelijkheid. Ik vond het toen wel een ouderwetse en conservatieve stad en de burgers keken met een combinatie van ontzag en een zekere minachting tegen de studenten aan.' Sluijter had andere ervaringen: 'Van het saaie en conservatieve dat Utrecht vroeger zou hebben, heb ik nooit last gehad, het was gewoon mijn stad.' En ook Berk - afkomstig uit het lossere Amsterdam - heeft het idee dat de Utrechts stijfheid in de jaren vijftig snel verdween.

Gezag was nog wel gezag, ook al leek het soms op machtsmisbruik. Wie als Jacobijn Berk met de kinderwagen vanuit Oudwijk het groen van de Wilhelminaparkbuurt opzocht, bleek niet overal welkom. Berk: 'Als je met je kinderwagen het Rosarium in wilde, werd je eruit gejaagd door een opzichter die eigenlijk in het Wilhelminapark hoorde te werken, maar daar zijn macht minder kon laten gelden. In het Rosarium zou je met je wagen de steentjes van het pad rijden, maar het alternatief - het park - betekende dat je door de hondenpoep heen moest.'

Liefde voor de geschiedenis

Alle drie zijn ze al 'heel lang' lid van de Vereniging Oud-Utrecht, geen van drieën weet van wanneer het lidmaatschap precies dateert. Het Maandblad en later het Tijdschrift hebben ze al die jaren 'met interesse en plezier' gelezen, bijwonen van lezingen, deelname aan excursies en bezoeken van het Historisch Café

kwamen pas na hun 65e. Alleen Hermien Sluijter was een tijdlang actief lid als distributeur van het Jaarboek.

De historische interesse voor Utrecht werd bij Jan Stoop en zijn vrouw allereerst gewekt door het wonen in het oude immunitetshuis op de Trans en later door hun burens, de familie Crone, die veel wisten en vertelden over de geschiedenis van de stad. Hermien Sluijters historische interesse groeide tijdens haar studie Nederlands: 'Geschiedenis was een verplicht bijvak. Omdat ik op school les had gehad van een doorgewinterde nazi, wist ik heel veel niet en moest ik mezelf bijspijkeren. Daardoor groeide de interesse en dan wil je op een gegeven moment ook meer weten van je eigen stad.' Bij Jacobien Berk drong de belangstelling zich vanzelf op door de historische omgeving waarin ze verkeerde: 'Ik vond het heerlijk in de oude stad rond te fietsen, dat kon toen nog bij nacht en ontij. We woonden ook een tijdlang in de Brigittenstraat, we maakten wandelingen en we kochten in antiquariaten boeken over Utrecht. En niet te vergeten al die mooie, oude kerken waar ik graag naar orgelconcerten luisterde.'

Dat hun favoriete plekken in de stad historische locaties zijn, zal niet verrassen. Jan Stoop noemt het Servaasbolwerk met Sonnenborgh en in het verlengde daarvan de Fundatie van Renswoude. Voor Hermien Sluijter gaat er niets boven de stilte en sereniteit van Achter de Dom, terwijl Jacobijn Berk de zuidelijke helft van de grachten roemt. De twee laatstgenoemden be-

Jacobijn Berk is geboren in Amsterdam en verhuisde in 1953 naar Utrecht toen ze als voogdij-inspectrice ging werken voor de Nederlands Hervormde Kinderzorgbond. In de Domstad leerde ze haar man kennen en na hun huwelijk in 1955 kochten ze een flatje op de hoek Oudwijkerveldstraat / Van Alphenstraat. In 1961 verhuisde ze naar Hoograven en in 1968 naar De Bilt en vervolgens in de jaren zeventig naar haar huidige woonplaats Bilthoven. Haar man was leraar klassieke talen aan het Stedelijk Gymnasium en later rector van het Christelijk Gymnasium. Jacobijn Berk stond mede aan de wieg van de Muziekschool in Bilthoven en vervulde verschillende bestuurlijke functies in het onderwijs en de kindbescherming.

treuren het dempen van een deel van de Catharijnesingel, wat van Stoop echter wel zo mag blijven. Voor Sluijter had Hoog Catharijne ongebouwd mogen blijven, terwijl Berk het 'misbaksel' de Neudeflat een planologische vergissing noemt. Stoop betreurt vooral de ontvolking van de binnenstad waar ook de middenstand verdween en de horeca volgens hem wel erg veel ruimte heeft gekregen met als gevolg 'veel rommel en verloedering'. Maar ondanks deze minpuntjes blijft Utrecht voor de drie 80-jarigen hun favoriete stad.

Maurice van Lieshout is zelfstandig gevestigd publicist en redacteur. Daarnaast is hij eindredacteur van het Tijdschrift Oud-Utrecht

‘Een stuk jeugd, een stuk poëzie’

Marsmans dichtbundel Paradise regained

Hendrik Marsman begin jaren twintig. Fotograaf onbekend, particuliere collectie.

In zijn Utrechtse jaren was de dichter Hendrik Marsman op zoek naar een ‘bezield verband’. Hij dweeptte een tijdlang met het katholicisme, daartoe geïnspireerd door de kring rond tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap. Zijn bundel Paradise regained uit 1927 getuigt van zijn preoccupaties in die periode.

JAAP GOEDEGEBOURE

In 1927 verscheen bij de Utrechtse uitgeverij De Gemeenschap *Paradise regained* van H. Marsman (1899-1940). Het was zijn derde bundel, maar de meeste gedichten die erin stonden waren niet nieuw. *Paradise regained* bevatte het grootste deel van Marsmans debuut *Verzen* (1923) en de complete *Penthesilea* (1925). Dat gaf aan het geheel een sterk retrospectief karakter, iets dat wel bij Marsman past. Een geregelde terugblik op de afgelegde weg was hem niet vreemd, net als

de neiging om retouches aan te brengen in het publiek geworden beeld van zijn verleden. Zo schraptte hij uit *Verzen* het toch zo karakteristieke gedicht ‘Vlam’, dat niettemin in 1938 de eer te beurt viel om het *Verzameld werk* te mogen openen, plus een Duitstalig (‘Das Tor’) en een evident antisemitisch gedicht (‘Nachtrein’). Wel zag hij ervan af de gedichten die hij behield te verbeteren of om te werken; ‘het resultaat werd stellig tweeslachtig’, zo lezen we in het korte voorwoord waarmee

Marsman zijn verzamelbundel introduceerde. ‘Dus gelde het nu zooals het toen gold: een stuk jeugd, een stuk poëzie naar ik hoop, niet alleen van en voor mijzelf, maar ook van en voor mijn geslacht.’

Levensdrift en doodsangst

Niet alleen Marsman zelf onderkende het historisch belang van zijn vroege poëzie, veel lezers deden hetzelfde. In een lange bespreking van *Paradise regained* sprak de Utrechtse dichter en criticus Jan Engelman van ‘een legende van den prins die als piraat uitvoer naar het wilde eiland van het aardse paradijs’. De schrijfster Beb Vuyk zou later bekennen dat ze de kennismaking met Marsmans eerste gedichten had ondergaan als een lichamelijke, welhaast magische ervaring. Ze zal daarbij hebben gedacht aan de spanning tussen levensdrift en doodsangst die Marsman als geen ander wist op te roepen en vorm te geven. Nu eens overheerste de ene, dan weer de andere pool. Het is opvallend dat hij *Paradise regained* laat eindigen met het gelijknamige gedicht, dat geheel in het teken staat van een extatisch geluksgevoel, om vervolgens in een herdruk het veel somberder ‘Les soldats de Dieu’ tot sluitstuk te maken. Hij uitte zelfs twijfels over de juistheid van titel en titelgedicht. ‘Het Paradijs werd niet gevonden’, verzuchtte hij in een interview dat Albert Kuyle hem in 1928 afnam. Wat behelst dat paradijs waarover Marsman in deze jaren zo dikwijls spreekt? Dat het gaat om een dubbelzinnig begrip, blijkt wel uit de zesde en laatste afdeling van de bundel, die ‘Tusschen twee paradijzen’ heet. Aan de ene

kant is er de neiging om zich over te geven aan riskante avonturen ('Sneeuwstorm', 'Salto mortale'), aan de andere kant is er het verlangen naar geestelijke zuivering dat spreekt uit regels als de volgende:

*over een woest, ontembaar berg-
land, groot
en weerbarstig, het donker rand-
gebergte van den Dood*

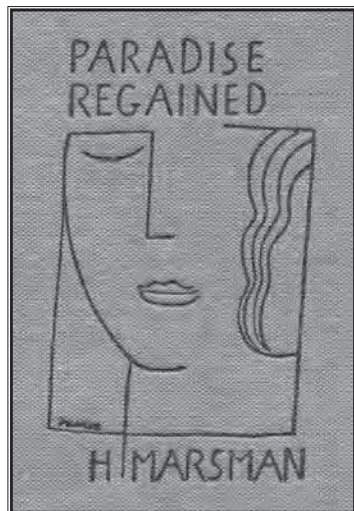
*klimt langs een wankel gemzen-
pad
een man naar het verborgen on-
toegankelijk hart*

*der hemelgletschers, steil, verme-
tel, smal.
en stijgend roekeloos aan zichzelf
ontstegen, vindt*

*hij, verscholen tusschen puin en ijs,
den schemerenden bloei van edel-
weis*

*en alpenrozen, de stille bloemen
van het Paradijs.*

De titel van het zojuist aangehaalde gedicht, 'Crucifix', verraaft dat voor Marsman dat tweede paradijs niet van deze wereld is. Het heeft een duidelijk rooms-katholieke invulling. Juist in deze kant van *Paradise regained* manifesteert zich de 'Roman holiday' van deze dichter, zoals zijn jeugdvriend Arthur Lehning het heeft genoemd. In de jaren tussen 1925 en 1930 is Marsman op zoek naar wat hij later 'een bezielend verband' zal noemen, een godsdienst, een ideologie of een levensbeschouwelijk systeem dat de ontwortelde westerse samenleving structuur, richting en zin kan geven. Een tijd lang denkt hij het te hebben gevonden in het katholicisme. Vrienden als Jan Engelman, Anton van Duinkerken en Lou Lichtveld (redacteurs van het progressief-katholieke, in Marsmans woonplaats Utrecht geredigeerde blad *De Gemeenschap*) en vooral de Nijmeegse pamfletist Gerard Bruning doen

hun uiterste best om Marsman tot een bekering te bewegen. Wat ze niet goed zien is dat het dolende schaap niet zozeer geïnteresseerd is in individuele troost voor zijn gekwelde ziel, maar meer in de kerk als een hiërarchisch gestructureerd machtsinstituut dat mogelijk het hoofd kan bieden tegen wat hij ziet als de uitwassen van de democratie: individualisering, culturele vervlakking en vulgarisering. Overigens gaat hij daarvoor niet alleen te rade bij het Vaticaan, maar ook bij het communistenkopstuk Trotski en de fascistische leiders Mussolini en Hitler, zonder ooit een definitieve keus voor een van hen te willen of kunnen maken.

Dwepen met katholicisme

Gerard Bruning, aan wiens nagedenken *Paradise regained* is opgedragen (hij stierf in 1926, nog geen dertig jaar oud), heeft meer dan wie ook Marsmans anti-democratisch, hier en daar zelfs reactionair dwepen met het katholicisme aangejaagd. In zijn brieven sympathiseerde hij sterk met Marsmans bezwaren tegen de seculariserende tendenzen die vanaf de renaissance Europa in hun greep hadden gekregen, en pleitte hij voor een reveil in de geest van de christelijke middeleeuwen. Daarmee inspireerde hij Marsman tot het karakteristieke gedicht 'Heimwee' dat een plaats kreeg in *Paradise regained*.

*De tijden zijn zwart.
wij zijn eeuwen en eeuwen te laat
geboren.*

*in een mantel gehuld, door een
engel op weerlichten doortocht
verloren,*

*en door het onuitroeibaar heim-
wee vervuld*

*den Koning te zien voor Wien ik
had willen strijden,*

schrijd ik naar den Dood -

*en die een krijgsman had willen
zijn*

*in de hartstochtelijkste aller tijden,
moet nu in late verwilderde woor-
den gewagen*

*van eeuwen die versomberden tot
verhalen*

*- duister en vurig - van Kruis-
tochten en Kathedralen -*

Nostalgiecultuurpessimisme mengt zich hier met een mengsel van doodsangst en doodsverlangen, al met al een knoop van obsessies waarin Marsman nog lang gevangen zou blijven. Utrecht, door hem schimpend het 'verpaapte China' genoemd, stond symbool voor dat complex. Hij maakte er deel uit van de literaire kring rond het tijdschrift en de uitgeverij De Gemeenschap, werd er zelfs gezien als een inspirerend voorbeeld, maar voelde zich toch te weinig één met dit katholieke milieu, zeker toen de verleiding van een bekering tot het roomse geloof geweken was. Toen hij de Domstad eenmaal had verlaten en koos voor het mediterrane Europa, kwam hij los van de pre-occupaties waarvan *Paradise regained* zo markant getuigt.¹

Jaap Goedegebuure is hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit Leiden.

Noot

- 1 Van *Paradise Regained* verscheen in 1997 bij de Amsterdam University Press een nieuwe, nog verkrijgbare editie, door Jaap Goedegebuure voorzien van een uitgebreid literair-historisch commentaar. De bundel is ook opgenomen in de *Verzamelde Gedichten* (Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2002).

*Uitsnede voorplat 3e druk
van Paradise Regained
uit 1930
Particuliere collectie*

Utrecht in 1927 in beeld

*Van 1925 tot 1940 verscheen het rijk geïllustreerde weekblad **Utrecht in Woord en Beeld**, een kroniek van het dagelijks leven in stad en provincie. Een kleine selectie, aangevuld met enkele andere foto's, leert dat zaken als stadsvernieuwing, sportmanifestaties, technische innovaties en feestelijke optochten ook toen actueel waren. Andere gebeurtenissen en beelden horen echter definitief tot het verleden. En of die hoeden en platte petten nog ooit terug komen?*

'Op Hemelvaartsdag is te Veenendaal een groot Nationaal Zang- en Muziekconcours gehouden, waaraan door tal van Vereenigingen werd deelgenomen. In optocht trok men naar het terrein. Wij kiekten den stoet in de Hoofdstraat te Veenendaal. Op den voorgrond ziet men het muziekgezelschap "Crescendo" uit Ameide, dat in de eere-afdeeling Fanfare den eersten prijs behaalde, zoomede eene eere-prijs en den directeursprijs.'
Uit: *Utrecht in Woord en Beeld*, 10 juni 1927

Huldiging van de Soesterbergse vliegenier George Koppen in theehuis 'Soesterdal' in Soesterberg, waar hij eind 1927 een Zilveren Uiver kreeg aangeboden. Koppen verwierf roem toen hij met de Fokker F VII Postduif van de KLM de eerste officiële postvlucht maakte van Amsterdam naar Batavia v.v. in de recordtijd van negen dagen heen en tien dagen terug.

'Na afloop der verschillende nummers werden door een 3-tal zwimmers kunstsprongen gemaakt.' [Het betreft de opening van zwembad De Liesbosch aan de Jutfaseweg in Utrecht].

Uit: Utrecht in Woord en Beeld, 1927 nr.43

Deelnemers aan de start van de Singelloop op zaterdag 28 mei 1927: 'de heer Walsmit, voorzitter van den U.P.A.B. heeft het sein tot den start gegeven.'
Uit: Utrecht in Woord en Beeld, 1927 nr.10

'Eindelijk is het er dan toch van gekomen, "de beruchte puist" in de Viestraat, een vervelend verkeersobstakel, zal verdwijnen. Men is begonnen met de afbraak van 't perceel van de fa. Hagen.' (links)

'De firma Hagen heeft zich nu zoo lang in een klein, modern opgetrokken winkeltje op het Vredenburg gevestigd.' (rechts)

Uit: Utrecht in Woord en Beeld, 1927 nr.11

Gezicht op het terrein van de beurs op het Vredenburg voor het vaste Jaarbeursgebouw

Uit: Propagandabrochure voor de Jaarbeurs Utrecht februari 1929 [de foto dateert van 1927]

'Vanwege de moderne arbeidersbeweging werd den vorigen Zondag te Utrecht een ontwapeningsbetooging gehouden. Er waren heel wat verenigingen opgekomen en het aantal vereenigingsbanieren dat werd meegedragen was zeer talrijk. Niet minder dan vijf muziekkorpsen trokken in de stoet mede. Hieronder [een foto] van de demonstratie die een ordelijk verloop en veel belangstelling had.'

Uit: Utrecht in Woord en Beeld, 1927 nr.47

'Wij kiekten onlangs den eersten tractor op landbouwgebied in het Sticht, en wel op de boerderij Veldhuizen te Zeist - de modelboerderij van Verwer en de Geus. Men ziet hem hier in werking.'

Uit: Utrecht in Woord en Beeld, 23 december 1927

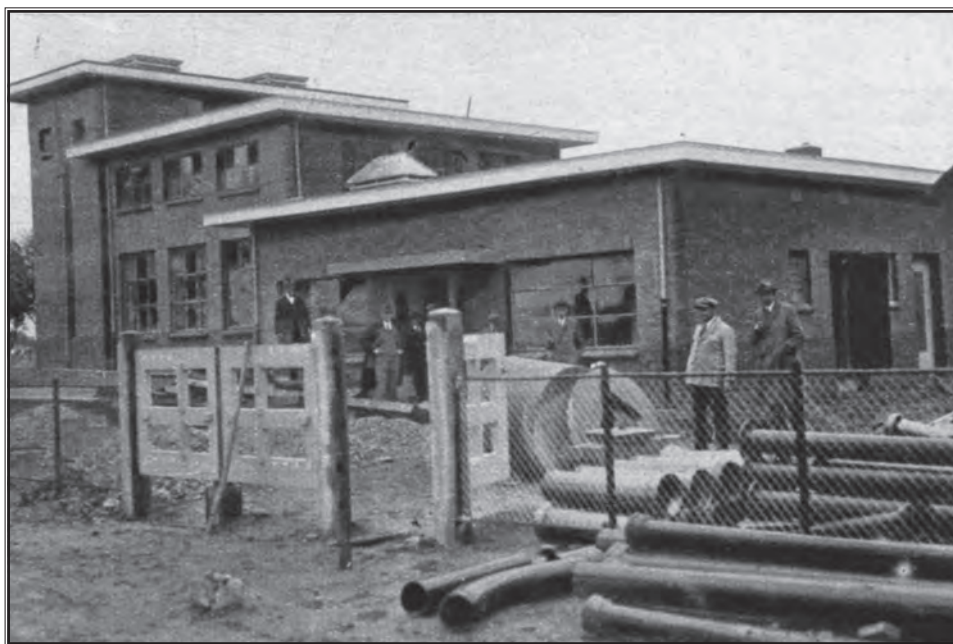
'Een stukje Oud-utrecht is weer ten doode opgeschreven. Zooals onze lezers wellicht al bekend zal zijn, gaat de Brandsteeg [=tegenwoordig Brandstraat] aan den Springweg spoedig verdwijnen. Er komen dan moderne flatwoningen... En de Brandsteeg wordt een herinnering aan Utrecht zoals het vroeger was...'

Uit: Utrecht in Woord en Beeld, 1927 nr.14

'Een der sprekende propagandawagens die tijdens de Blauwe Week in Amersfoort werden rondgereden en die bij het publiek zeer veel belangstelling trokken.'

Uit: Utrecht in Woord en Beeld, 17 juni 1927

'Een ongetwijfeld zeer belangrijk werk in de provincie Utrecht is de Stichting Drinkwaterleiding West Utrecht, waarvoor als adviseur de Industriële Maatschappij MABEG optreedt. Door deze Stichting worden verschillende Utrechtsche dorpen van een drinkwaterleiding voorzien. Het nieuwe Pompstation waarvan wij hierboven een kiek geven, staat te Vleuten en het zal waarschijnlijk in Augustus aanstaande in gebruik worden gesteld.'

Uit: Utrecht in Woord en Beeld, 8 juli 1927

Janne Kok is medewerker studiezalen bij Het Utrechts Archief.

Pierre Rhoen is gemeentearchivaris in Zeist en redactielid van Oud-Utrecht.

157

De hier afgebeelde foto's zijn verzorgd door Het Utrechts Archief (foto's stad Utrecht), het Gemeentearchief Soest (foto huldiging vliegenier) en het Gemeentearchief Zeist (overige foto's provincie). Bij de foto's afkomstig uit Utrecht in Woord en Beeld zijn de originele bijschriften overgenomen.

Van Lockhorsterbos tot Vliegbasis Soesterberg

De groei van Het Utrechts Landschap, 1927-2007

Het Lockhorsterbos, de eerste aankoop. Foto: Renk Ruiter / Het Utrechts Landschap

Ook de Stichting Het Utrechts Landschap bestaat in 2007 80 jaar. Sinds de eerste aankoop in 1927 heeft de stichting 4.500 hectare natuurgebied verworven en vele boerderijen, kastelen, landgoederen en molens in beheer. De visie dat aankoop de beste bescherming biedt voor de toekomst geldt nog steeds.

KIM SLAATS

Door twee ontwikkelingen verdwenen er begin vorige eeuw veel natuurterreinen in de provincie Utrecht: de ontginning van woeste gronden en een groeiend aantal villa's waarvoor de eigenaars grote stukken grond aankochten. Beide ontwikkelingen konden alleen worden tegengegaan als natuurorganisaties terreinen in eigendom wisten te krijgen. Daarvoor was regionale kennis en invloed noodzakelijk. Bankier Van Tienhoven, vice-voor-

zitter van de Vereniging Natuurmonumenten, zag als een van de eersten in dat die ontbraken in een landelijke organisatie en dat daarvoor provinciale natuurbeschermingsorganisaties nodig waren.

Het was mede dankzij zijn visie en advies dat de Utrechtse Commissaris van de Koningin Jacob het initiatief nam tot de oprichting van Het Utrechts Landschap. Van Tienhoven werd voorzitter van de Utrechtse stichting en speelde vervolgens een initiërende rol bij de totstandkoming van andere provinciale 'Landschappen'. Hij

beschouwde deze organisaties als een noodzakelijke aanvulling op het werk van Natuurmonumenten en hoopte op nieuwe, meer regionale impulsen.

Villa's en een sanatorium

Directe aanleiding om als eerste de Utrechtse organisatie op te richten was de acute dreiging voor het bebouwen van het Ridderoordse Bos tussen Bilthoven en Maartensdijk. Met een stichting hoopten de tegenstanders van de bebouwing grond aan te kunnen kopen. Dat lukte, wat het Ridderoordse Bos betrof, echter niet direct, maar pas in 1933.

Het 770 hectare grote landgoed bij Bilthoven was sinds 1876 in bezit van de familie Van Boetzelaer. Na de dood van de eerste generatie kwam hierin verandering. Het landgoed werd verdeeld onder de kinderen en één van deze erfgenamen verkocht de grond aan projectontwikkelaars. Die legden een villapark aan dat al snel volgebouwd was en verkocht meer percelen bedoeld voor huizenbouw. In 1929 ging bovendien een deel van het terrein, 46 ha groot, over in handen van de Vereniging Herwonnen Levenskracht, die er het sanatorium Berg en Bosch bouwde.

Van planologie was in die tijd nog nauwelijks sprake. Met behulp van plaatselijke en provinciale bestuurders kon Het Utrechts Landschap de resterende 257 ha van het landgoed in 1933 aankopen en veilig stellen.

De eerste aankoop van Het Utrechts Landschap, in het oprichtingsjaar, betrof het Lockhorsterbos aan de Heiligenbergerbeek tussen Leusden en Amersfoort. Die aankoop moest ook de expansie van Amersfoort inper-

ken, want de gemeente was al begonnen met het bouwen van villa's op 'de berg' (het huidige Bergkwartier). Maar het was de aankoop van het Ridderoordse Bos dat Het Utrechts Landschap definitief op de kaart van de provincie zette.

Utrechtse Heuvelrug

Hoewel de beide eerste aankopen van Het Utrechts Landschap (het Lockhorsterbos en Over-Holland, ten noorden van Breukelen) elders liggen, had de stichting in eerste instantie vooral betekenis voor particuliere landeigenaren op de Utrechtse Heuvelrug. Hun werd een aantrekkelijk alternatief geboden voor verkoop aan projectontwikkelaars en anderen bij wie natuurbescherming niet zo hoog in het vaandel stond. Nog altijd ligt het zwaartepunt van de activiteiten van het Utrechts Landschap in de oostelijke helft van de provincie (naast de Heuvelrug het Vallei- en Kromme Rijngebied en het Nederrijn- en Lekgebied).

Het Landgoed Noordhout was met 172 ha in 1979 één van de grootste aankopen die Het Utrechts Landschap ooit heeft gedaan. Het naastgelegen Heidestein was al in bezit en toen in 1982 ook landgoed Bornia erbij kwam, ontstond een aaneengesloten gebied van 635 ha waarmee Het Utrechts Landschap een bepalende factor op de Utrechtse Heuvelrug is geworden.

Als de stichting nieuwe terreinen verwerft, gaat het niet alleen om natuur, er komen ook mensen mee: boeren en huurders. Met landgoed Noordhout werd boswachter Cees Dorrestijn, tot dan toe in dienst van de familie Van Eeghen, overgenomen. De relatie met de familie, die het landgoed bewust aan Het Utrechts Landschap verkocht, is nog steeds goed.

Een boom of je moeder?

De overdracht van het Zeisterbos in 1996 door de gemeente Zeist

aan Het Utrechts Landschap mag als een daad van formaat worden gezien: een gemeente die zich tegen haar eigen bouwwoede beschermt door het bosgebied duurzaam als natuurerrein te behouden. Zeist heeft in het verleden aan den lijve ondervonden hoe moeilijk het is om groene elementen binnen het stedelijke gebied overeind te houden. In de achtertuinen van buitenplaatsen verschijnen zorginstellingen en geef dan maar eens antwoord op de vraag wat belangrijker is: een boom of je oude moeder?

De destijds verantwoordelijke wethouder, Theo Ruijs, zag het dilemma. Er waren plannen voor een bibliotheek, een brandweerkazerne, een school, en een ziekenhuis, stuk voor stuk maatschappelijk goede bestemmingen. Tegelijk realiseerde hij zich dat als de gemeente geen daad stelde het groen over 100 jaar uit Zeist verdwenen zou zijn.

En zo kwam de gemeente tot het besluit om het eigendom van de Zeister bossen over te dragen aan Het Utrechts Landschap. Mee kwam ook boswachter Aalt van den Hoorn. Hij wist te vertellen dat de gemeente Zeist het Zeisterbos in 1913 zelf van de familie Paul van Wieldrecht had gekocht om het als recreatiegebied te behouden. Aan die doelstelling is voldaan, want het Zeisterbos wordt zeer druk bezocht door wandelaars, hardlopers en hondenuitlaters. Ondanks de drukte biedt het gevarieerde bos leefruimte aan tientallen soorten broedvogels. Twee jaar geleden heeft Amersfoort het voorbeeld van Zeist gevolgd en een vergelijkbaar besluit genomen door het bosgebied Birkhoven over te dragen aan Het Utrechts Landschap.

Cultuur bepaalt landschap

Het Utrechts Landschap staat voor natuur én cultuur, maar lange tijd was de noodzaak om de natuur te redden zó groot dat die in de beeldvorming de overhand kreeg.

Terwijl het landschap mede wordt gevormd door historische bebouwing. Wat is de Heuvelrug zonder Stichtse Lustwarande en het Groene Hart zonder molens? Het belang van het cultureel erfgoed werd in 2005 bevestigd toen Het Utrechts Landschap de 22 molens van Stichting De Utrechtse Molens in beheer nam. Vroeger waren molens een vanzelfsprekend landschapsbeeld. In de provincie Utrecht stonden er maar liefst 200. Maar stilstaande molens vervallen. Samen met vele vrijwilligers werkt Het Utrechts Landschap aan de restauratie van de molens die vanaf 2005 in beheer van Het Utrechts Landschap zijn.

De geschiedenis eindigt niet in 2007. Directeur-rentmeester Marco Glastra: 'Het Utrechts Landschap ziet het verwerven van gebieden ook nu nog als beste garantie om natuur veilig te stellen. Bij veel van de huidige eigendommen bestaat de wens om de terreinen verder uit te bouwen en tot afgeronde gebieden te komen. Dan zijn er de nieuwe aankopen, waarbij de Vliegbasis Soesterberg bovenaan het lijstje staat.'

Rond 2009 zal de Luchtmacht de vliegbasis verlaten en komt een gebied van 400 ha vrij. Dit gebied heeft nu al een hoge natuurwaarde en vormt straks een cruciale schakel in de ecologische hoofdstructuur van de Heuvelrug. Het Utrechts Landschap wil dat het gebied zoveel mogelijk natuurgebied wordt. Voordat het zover is, moet een deel van de verharding worden verwijderd, gebouwen gesloopt en hekken afgebroken. Uiteindelijk ontstaat wat Het Utrechts Landschap betreft een opengesteld natuurgebied met allerlei verwijzingen naar het militaire verleden.

Kim Slaats is medewerker communicatie bij Het Utrechts Landschap

Voor meer informatie - onder andere over de geschiedenis van de verschillende natuurgebieden - zie: www.utrechtslandschap.nl

De Utrechtse Stichting voor Lichamelijke Oefening 1927-1987

Reclamekar in 1920 voor OZEBI aan de Biltstraat, het eerste overdekte zwembad in Utrecht. Foto Het Utrechts Archief

De gemeente Utrecht had in het begin van de 20e eeuw aanvankelijk weinig op met sportbeoefening. Pas toen er steeds meer particuliere sportverenigingen ontstonden, kwam er in 1917 een adviescommissie. Die ging op een gemeentelijke commissie waaruit in 1927 de Utrechtse Stichting voor Lichamelijke Oefening voortkwam. Die zou zestig jaar lang zorg dragen voor het beheer van een groeiend aantal sportaccommodaties.

AAT IN 'T HOUT

In de jaren twintig nam de sport in Utrecht een steeds hogere vlucht en het gemeentebestuur voelde de noodzaak daarin regelend op te treden. Daarom richtten de bestuurders in 1927 de Utrechtse Stichting voor Lichamelijke Oefening (USLO) op.¹

Aan het begin van de eeuw was de gemeentelijke bemoeienis met sport nog minimaal en incidenteel van aard. De gemeente

was sinds 1857 uitvoerder van de Onderwijswet en omdat die gymnastiek verplicht stelde, was ze belast met de bouw van gymnastieklokalen en het aanstellen van gymnastiekleraren. Daar bleef het bij.

Opkomst van het voetbal

Particuliere initiatieven op sportgebied waren rond de eeuwwisseling juist talrijk. Reeds in 1882 hadden leerlingen van het Stedelijk Gymnasium de cricketvereniging Hercules en de tennisver-

eniging Sphaerinda opgericht en eind 19e eeuw won ook het meer 'volkse' voetbal steeds meer terrein in Utrecht. De één na de andere voetbalclub werd opgericht: DOS en UVV in 1901, Kampong en VELOX in 1902, Voorwaarts in 1907 (ook 'herenvereniging' Hercules deed inmiddels voetbal erbij). Voor binnensporten, zoals het toen populaire schermen, waren er de gymlokalen. Openluchtsporten als cricket en voetbal vereisten echter andere vormen van accommodatie die rond 1900 nog niet bestonden. Verlegen om terreinen klopten clubs bij de gemeente aan en zo kwam een eerste schuchter contact tot stand tussen gemeente en de Utrechtse sport(voetbal)wereld. Op verzoek gaf de gemeente, al of niet tegen betaling, toestem-

ming om her of der een veldje of terreintje te gebruiken, al bleef dat vaak beperkt tot het moment dat er daadwerkelijk gesport werd. Veel clubs leidden daarom aanvankelijk een moeizaam 'nomadenbestaan'.²

In de jaren tien van de vorige eeuw werd de betrokkenheid van de gemeente bij de sport groter. Zo legde ze op eigen initiatief in de omgeving van de Croeselaan twee voetbalvelden aan. Verder raakte ze betrokken bij de zwemsport, nadat burgers gewezen hadden op de slechte hygiënische omstandigheden voor het zwemmen. De gemeente sprong bij met geld en zo konden in 1914 de openluchtbaden Kromme Rijn en Minstroom worden geopend. In 1919 volgde de opening van het eerste Utrechtse overdekte zwembad, de Overdekte Zwemen Badinrichting te Utrecht (OZE-BI) aan de Biltstraat.

Van adviescommissie tot USLO

Vanwege de toenemende bemoeienis met de sport stelde de gemeenteraad een adviescommissie in. De raad achtte zichzelf niet competent genoeg om over sportzaken te beslissen. Daarom verzocht ze enkele deskundigen een vrijwilligerscommissie te vormen die het gemeentebestuur zou adviseren over beheersmatige zaken als het vaststellen van de huurprijs en het gebruik van de velden. De commissie bestond uit een hoogleraar in de gezondheidszorg, een gymnastiekleraar en een landbouwingenieur. Deze Commissie van Toezicht op de Sportvelden ging van start in 1917 en creëerde daarmee een precedent voor verdere gemeentelijke betrokkenheid bij de sport. Aanvankelijk had de commissie weinig te doen, want buiten de terreinen aan de Croeselaan had de gemeente weinig directe bemoeienis met de sport (OZEBI werd geëxploiteerd door een NV). Echter, alleen al het feit dat er nu mensen bij de gemeentelijke be-

sluitvorming betrokken waren die de sport een warm hart toedroegen, leidde vanzelf weer tot nieuwe initiatieven. Door inbreng van de commissie kon in 1922 een sportterrein in park Welgelegen geopend worden en in 1924 het (nu nog bestaande) terrein aan de Thorbeckelaan. Overigens was het sportterrein aan de Croeselaan toen al weer gesloten.

In die tijd bestonden er ook plannen voor de aanleg van een compleet sportpark in de Grootte Kuil (het latere Maarschalkerweerd). De gemeente raakte nu zo verweven met de sport dat de bestaande organisatie niet meer toereikend werd gevonden. Op dat moment bestond er alleen de eerder genoemde adviescommissie, terwijl de gemeente zelf het bestuurlijk, administratief en technisch beheer van de sportvelden uitvoerde. Het plan rees om een meer zelfstandig functionerend orgaan, eventueel met eigen personeel, op te richten. Zo'n organisatie zou immers ook doelmatiger en goedkoper kunnen werken.

In 1924 werd uit de bestaande commissie van vrijwilligers een gemeentelijke commissie voor de Lichamelijke Oefening met als taak de dagelijkse zorg voor de exploitatie van de gemeentelijke sportaccommodaties. Al snel bleek dat een commissie niet de juiste rechtsvorm was, want zij kon geen contracten met sportclubs sluiten, noch eigen personeel aannemen. De Gemeentewet stond dit niet toe. Na moeizame debatten in de gemeenteraad over de vraag in hoeverre taken van de overheid uit handen konden worden gegeven, werd gekozen voor de stichtingsvorm.³ Op 12 mei 1927 besloot de gemeenteraad tot oprichting van de Utrechtse Stichting voor Lichamelijke Oefening, beter bekend onder de afkorting USLO.

De taken van de stichting waren de volgende: beheren van de gemeentelijke sportaccommodaties, adviseren aan B&W

over sportzaken, regelen van het gebruik van de sportaccommodaties en subsidiëren van sportverenigingen.⁴ Voor met name de beheerstaak had de USLO eigen personeel in dienst. In 1949 bedroeg het aantal medewerkers 39, in 1979 270 (!) bij een aantal van 32 te beheren accommodaties, waaronder acht zwembaden, achttien sportparken en het stadion Galgenwaard.^{5,6} Het bestuur hield zich bezig met kwesties over het al of niet aanleggen van nieuwe sportvelden, terwijl de functies van het personeel uiteenliepen van sectiehoofd van een aantal sportparken tot verkoper van toegangskaartjes bij een zwembad. Verder waren er beleidsfunctionarissen en administratieve krachten in dienst. De USLO hield achtereenvolgens kantoor in de Minrebroederstraat 7 (sinds 1954), de Kruisstraat 13 (sinds 1971) en op de Marco Pololaan 71 (sinds 1982).

Toen op 1 januari 1988 de gemeentelijke dienst Sport- en Openluchtrecreatie van start ging, betekende dat tevens het eindpunt van zestig jaar USLO. Eén taak bleef echter over: het beheer en de exploitatie van stadion Galgenwaard. In 2006 werd ook die taak opgeheven. De USLO leeft sindsdien alleen nog voort in de archieven.

Aat in 't Hout studeerde geschiedenis en is als medewerker Inspectie verbonden aan Het Utrechts Archief.

Noten

- 1 Dit artikel is grotendeels gebaseerd op: (auteur onbekend), *Nadat de olifanten verdwenen. Grepen uit de geschiedenis van de gemeentelijke bemoeiingen met de sport in Utrecht. Jubileumbundel uitgegeven ter gelegenheid van het gouden jubileum van de Stichting voor Lichamelijke Oefening (U.S.L.O.) 1927-1977*, Utrecht 1977. Zie voor de publicatie Het Utrechts Archief (HUA) *Inventaris van het archief van de U.S.L.O. (1919) 1927-1988 en gedeponeerde archieven*, inv.nr.18.
- 2 *Olifanten*, 17.
- 3 Idem, 39 e.v.
- 4 HUA *inventaris U.S.L.O.*, inv.nr. 15, Stichtingsbrief 1968.
- 5 ibidem, inv.nr. 7, Jaarverslag 1949.
- 6 ibidem, inv.nr. 25, 'De taak van de U.S.L.O. in het Utrechtse sportbestel', nota, 1979.

Een 'kostbare bioscoopseer' voor de kunstzinnige film

De Utrechtsche Filmliga 1927- 1931

De Vreeburg Bioscoop (helemaal rechts) begin jaren dertig. In 1936 werd hier onder dezelfde naam een nieuwe, uiterst moderne bioscoop geopend ontworpen door Gerrit Rietveld. Hij kreeg de opdracht mede dankzij de leden van de Filmliga.

HUA, Collectie Beeldmateriaal

Dankzij de in 1927 opgerichte Utrechtsche Filmliga konden vele film liefhebbers kunstzinnige en abstracte films zien waarvoor in de commerciële bioscopen meestal geen plaats was. Na vier jaar hielden de initiatiefnemers er echter al mee op.

FLOOR PEETERS

'Het gaat om de film. Eens op de honderd keer zien wij: de film. Voor de rest zien wij: bioscoop. De kudde, het commercieële regime, Amerika, Kitsch. In dit stadium zijn film en bioscoop elkaars natuurlijke vijanden. Ons geloof in de zuivere, autonome film, de film als kunst en als toekomst is nutteloos, als wij niet zelf de zaak ter hand nemen. Wij willen dat. Wij willen zien wat er in de werkplaatsen der Fransche Duitse en Russische avant-garde

geëxperimenteerd en bereikt is. Voor de film willen wij naar ons vermogen werken, kritisch, maar in beginsel opbouwend, instructief, onafhankelijk.'

Zo formuleerde Henrik Scholte op 14 mei 1927 in zijn manifest het doel van de Nederlandsche Filmliga. De Filmliga zorgde ervoor dat kunstzinnige en abstracte films, die het commerciële bioscoopbedrijf niet programmeerde of die de filmkeuring niet toestond, toch vertoond konden worden. In diverse steden ontstonden afdelingen van de Filmliga. In Utrecht was de kunstzinnige film populair en na Amsterdam kende Utrecht de grootste Filmliga-afdeling van het land. Op 4 oktober 1927 vond de eerste voorstelling van de Utrechtsche Filmliga plaats in de Vreeburg Bioscoop.

Moeizame start

Architect Sybold van Ravesteijn nam het initiatief tot de oprichting van de Utrechtse afdeling van de Filmliga. Van Ravesteijn werd in 1889 geboren in Rotterdam en vestigde zich vanaf 1919 in Utrecht.² Via zijn eerste vrouw, Dora Hintzen, maakte hij kennis met leden van het Utrechtse kunstenaarsmilieu als de architect Gerrit Rietveld en de mecenas Matthieu Radermacher Schorer. In hen vond hij zijn medebestuurdersgenoten bij de Utrechtsche Filmliga. De schrijver Albert Helman (pseudoniem voor Lou Lichtveld), die hij kende door zijn bijdragen aan het katholieke tijdschrift *De Gemeenschap*, bracht Van Ravesteijn in contact met Menno ter Braak, secretaris van het hoofdbestuur van de Nederlandsche Filmliga.³ In overleg met hem begon Van Ravesteijn met de voorbereidingen voor de oprichting van een Utrechtse Liga-afdeling.

Van Ravesteijn startte de ledenwerving met het rondsturen van een circulaire.⁴ De Amsterdamse Filmliga was ook op die manier te werk gegaan. Hij verstuurde de circulaire naar 1.400 adressen, waarvoor hij de adreslijst van de Volksuniversiteit gebruikte. Ook werden circulaire's gezonden aan de leden van de studentenvereniging Unitas. Het Corps ontving (via de senaat) slechts enkele circulaire's. Uit eigen ervaring - Van Ravesteijn was tijdens zijn studie lid van het Delftse studentencorps - wist hij dat 'corpsleden een minimum aan geestdrift voor jonge kunst bezitten'.⁵ Later bleek dat hij dat toch verkeerd had ingeschat. In november 1929 traden alsnog 70 leden van het Utrechtsch Studenten Corps tegelijkertijd toe als lid van de Filmliga.⁶

De circulaire bevatte een inhoudelijk manifest en uitgebreide uitleg over aanmelding en betaling van de contributie. De eerste voorstelling was gepland

op dinsdag 4 oktober om 20.00 uur in de Vreeburg Bioscoop, ook wel Salon Bresser genoemd. Het - goedkopere - gebouw 'Plompetoren' (later omgebouwd tot de huidige Citybioscoop aan de Voorstraat) was afgefallen als locatie vanwege het ontbreken van een orkest, een ervaren operateur en wat Van Ravesteijn noemde een 'kostbare bioscoop-sfeer'.⁷ Met de aangehechte briefkaart konden belangstellenden zich opgeven als lid. De contributie werd geschat op f 9,-. De organisatie ging uit van een totale kostenpost van f 1.800,- voor twaalf voorstellingen en van 200 betalende leden. De circulaire leverde echter slechts 30 leden op. Van Ravesteijn gaf de 'kleine beurzen in Utrecht' de schuld.⁸ Er werd een nieuw systeem bedacht van zes voorstellingen per jaar, waardoor de contributie en het minimaal benodigde aantal leden omlaag konden. De contributie werd vastgesteld op f 5,- per lid en f 2,50 voor ieder extra lid uit hetzelfde gezin. De entree voor voorstellingen bedroeg 35 cent. Bij 90 leden en 60 gezinsleden zouden de financiën gedekt zijn.⁹ De eerste voorstelling op 4 oktober was gratis: een propagandavoorstelling. Het resultaat mocht er zijn. Op 5 november (na de tweede voorstelling) telde de Liga 220 leden.¹⁰

Drie drijvende krachten

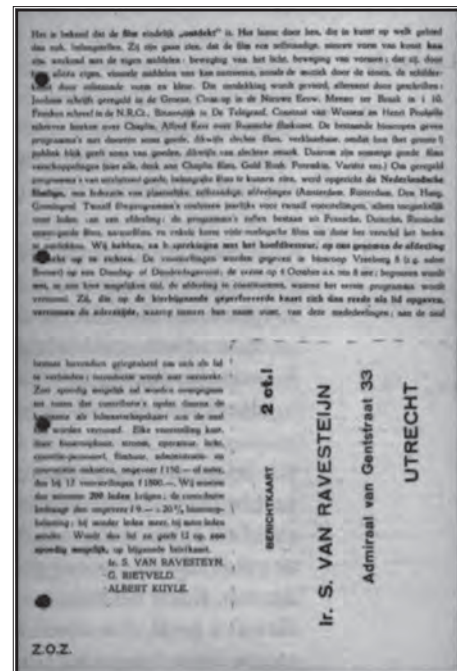
Het succes van de Amsterdamse Filmliga was grotendeels toe te schrijven aan de inzet van een aantal gedreven oud-studenten, onder wie Menno ter Braak en Henrik Scholte. Ook in Utrecht zou de afdeling van de Filmliga er heel anders uitgezien of misschien niet eens bestaan hebben als niet een aantal enthousiastelingen zich persoonlijk gestort zou hebben op de organisatie van het geheel. Behalve Van Ravesteijn waren ook Gerrit Rietveld en Matthieu Radermacher Schorer de drijvende krachten.

Het Utrechtse bestuur werd tijdens de tweede voorstelling op 3 november 1927 geïnstalleerd. Voorzitter was Sybold van Ravesteijn, Gerrit Rietveld werd secretaris en Matthieu Radermacher Schorer werd penningmeester. De overige bestuursleden waren schrijver L.M. Kuitenbrouwer (beter bekend onder zijn pseudoniem Albert Kuyle), A.J.H. Vos, architect H.F. Mertens en Guus Seyler. Met uitzondering van Albert Kuyle bleef dit bestuur aan tot oktober 1931.

Sybold van Ravesteijn vervulde een voortrekkersrol. Hij had als afgevaardigde van de Utrechtse afdeling zitting in het landelijke hoofdbestuur. Om zicht te hebben op de inhoud van het programma bezocht hij voorvertoningen in de CAPI Showroom van Joris Ivens in Amsterdam. Van Ravesteijn was ook de organisator van de voorstellingen.

Penningmeester Matthieu Radermacher Schorer was een graag geziene persoon in het Utrechtse culturele leven. Juffermans formuleert het in zijn boek over de beeldende kunst in Utrecht als volgt: 'In de culturele wereld, zeker in Utrecht, viel geen mus van het dak zonder dat Radermacher Schorer daar op een of andere

manier bij betrokken was.¹¹ Hij vervulde vele bestuursfuncties - meestal was hij penningmeester - bij onder andere *De Gemeenschap*, Genootschap Kunstliefde, Voor de Kunst, de Vereniging Oud-Utrecht, en het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen.¹² Ook voor de Utrechtsche Filmliga waren zijn inspanningen op financieel gebied van groot belang. Het blad van de Filmliga meldde: 'Het is jammer dat deze goed georganiseerde en op een na de grootste afdeling der Liga in het begin slechts een serie van 6 avonden in het uitzicht stelde. Door het beleid van de penningmeester is de afdeling thans in staat om boven het vastgestelde aantal een of twee extra voorstellingen te geven.'¹³

Gerrit Rietveld was secretaris. Rietveld was soms aanwezig op vergaderingen van de Nederlandsche Filmliga, wanneer Van Ravesteijn verhinderd was. Het secretariaatswerk liet hij echter nogal eens versloffen. Zo constateerde Van Ravesteijn in 1928 dat 'Rietveld blijkbaar veel verdonkeremaand heeft' omdat hij van een aantal opzeggende leden had gehoord dat er niet op hun opzegging was gereageerd.¹⁴

Utrechtse circulaire over de Filmliga, 1927.
Collectie Nederlands
Filmmuseum

Avontuurlijke programmering

Tijdens de eerste voorstelling op dinsdag 4 oktober in de Vreeburg Bioscoop werden *En rade* van Cavalcanti, *Le train sans yeux* en *La petite Lilie* vertoond. In eerste instantie was het de bedoeling om de documentaire *Crainquebille* van Feyder te vertonen. De (commerciële) Flora Bioscoop had deze film echter zelf al geprogrammeerd. Er was dus in Utrecht geen Filmliga nodig om deze kunstzinnige film een publiek te bezorgen. Het programma werd dan ook snel nog gewijzigd. De recensenten van het *Utrechtsch Nieuwsblad* en het *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* waren positief. De tweede voorstelling had *Entr'Acte* van René Clair op het programma staan. Deze film werd te moeilijk bevonden. In het eerste seizoen (1927-1928) vonden er zes voorstellingen plaats, in het tweede seizoen acht, in het derde en vierde jaar zes, in het jaar daarna tien en in het laatste jaar (1932-1933) negen. Tot de geprogrammeerde titels behoorden: *Nosferatu* van Murnau, *Staking* van Eisenstein (de Utrechtsche Filmliga had op 2 februari 1928 de langverwachte Nederlandse première van deze film), films van Man Ray, *Bed* en *Sofa* van Room, *Napoleon* van Abel Gance, *La Coquille et le Clergyman* en andere films van Dulac, *Ballet Mécanique* van Léger, *Pantserkruiser Potemkin*, diverse Chaplin-films, films van Joris Ivens (o.a. *Regen*), en *De Man met de Camera* van Vertov.¹⁵ De oude vooroorlogse filmpjes die regelmatig op het programma stonden en ook de natuurfilms vielen altijd zeer in de smaak.

Te moeilijke films

De Utrechtse afdeling van de Filmliga mag succesvol genoemd worden. Er waren vele leden, volle voorstellingen en de kranten besteedden ruim aandacht aan de Filmligavoorstel-

lingen en de recensenten beoordeelden de meeste geprogrammeerde films positief.¹⁶ Bestond er in Utrecht dan zo veel belangstelling voor kunstzinnige en abstracte films? Dat valt te betwijfelen. Het Utrechtse filmpubliek werd vooral geboeid door Russische films en films van Charlie Chaplin: de bekendere films die balanceerden op het grensvlak van avantgarde en commercieel. De echte abstracte films kregen meestal weinig waardering en werden te moeilijk bevonden. De bestuursleden van de Utrechtsche Filmliga keken op een andere manier dan in Amsterdam tegen de artistieke film aan: niet de bioscoop is schuld aan het feit dat er slechte (populaire) films geprogrammeerd worden, maar de bezoekers zijn simpelweg niet zo goed ontwikkeld dat zij artistieke of abstracte films kunnen begrijpen en waarderen. Het Utrechtse bestuur weigerde dan ook af en toe te abstracte films, om tegemoet te komen aan de wensen van de bezoeker.

Abrupt einde

Eind 1931 stapten de oprichters van de landelijke Filmliga op. Zij waren van mening dat het Nederlandse publiek voldoende was wakker geschud: de kunstzinnige film had een plaats gekregen. Ook de Utrechtse oprichters stopten er toen mee. Wellicht was het Utrechtse bestuur het eens met het hoofdbestuur. Of ze vonden het gewoon een goed moment om na vier jaar hun werkzaamheden over te dragen. In 1933 werd de Nederlandsche Filmliga opgeheven. Ook aan het bestaan van een plaatselijke afdeling van de Filmliga in Utrecht kwam toen een einde. Wel heeft in vele steden, ook in Utrecht, de vertoning van 'kunstzinnige films' vanaf de jaren veertig een vervolg gekregen in organisaties genoemd naar de eerste Nederlandsche Filmliga.

Floor Peeters studeerde Theater-, Film- en Televisiewetenschap aan de Universiteit Utrecht. Haar afstudeerscriptie handelde over de Utrechtsche Filmliga en de opvattingen over film als kunst in Utrecht. Ze werkt momenteel als hoofd marketing bij het Cultureel Jongeren Paspoort.

Literatuur

- Heijs, Jan, *Jaargangen Filmliga 1927- 1931* (Amsterdam/Nijmegen, Uitgeverij J. Clausen/SUN, 1982)
- Linssen, Céline, Hans Schoots en Tom Gunning, *Het gaat om de film! Een nieuwe geschiedenis van de Nederlandsche Filmliga 1927-1933* (Amsterdam, Bas Lubberhuizen / Filmmuseum, 1992)
- Peeters, Floor, *De Utrechtsche Filmliga 1927- 1933. Opvattingen over film als kunst in Utrecht* (scriptie, Universiteit Utrecht, 2002)

Noten

- 1 Filmliga 1 (1927) nr.1, in: J. Heijs, *Jaargangen Filmliga 1927-1931* (Amsterdam/Nijmegen 1982)
- 2 J. Aalbers, *Utrechtse biografieën deel 1* (Amsterdam/Utrecht 1994) 150.
- 3 Brief van Lichtveld aan Ter Braak, datum onbekend, in: collectie Nederlands Filmmuseum (NFM), archief Filmliga, nr.150.
- 4 Brief van Van Ravesteijn aan Scholte, 9 september 1927, in: collectie NFM, archief Filmliga, nr. 217.
- 5 Idem.
- 6 Filmliga 2 (1929) nr. 9/10.
- 7 Brief van Van Ravesteijn aan Scholte, 9 september 1927, in: collectie NFM, archief Filmliga, nr. 217.
- 8 Brief van Van Ravesteijn aan Scholte, datum onbekend, in: collectie NFM, archief Filmliga, nr. 213.
- 9 Idem.
- 10 Brief van Van Ravesteijn aan Scholte, 5 november 1927, in: collectie NFM, archief Filmliga, nr. 251.
- 11 J. Juffermans, *Met stille trom. Beeldende kunst en Utrecht sinds 1900* (Utrecht 1996)
- 12 T. de Boer e.a., *M.R. Radermacher Schorer 1888-1956. Minnaar van het 'schoone' boek* (Amsterdam/Den Haag 1998); H. van den Braber, *Geven om te krijgen, literair mecenaat in Nederland tussen 1900 en 1940* (Nijmegen 2002).
- 13 Filmliga 1 (1927) nr.1 in: J. Heijs, *Jaargangen Filmliga 1927-1931* (Amsterdam/Nijmegen 1982)
- 14 Brief van Van Ravesteijn aan Scholte, 2 december 1927, in: collectie NFM, archief Filmliga, nr. 223.
- 15 *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* en *Utrechtsch Nieuwsblad*, 1927-1933
- 16 F. Peeters, *De Utrechtsche Filmliga 1927-1933. Opvattingen over film als kunst in Utrecht* (Utrecht 2002) 50.

Agenda en berichten

Historisch Café

Op vrijdag 14 december, is het thema '150 jaar Kunst in Utrecht'. De bekende kunsthandelaar en publicist Jan Juffermans gaat in op aspecten van de Utrechtse 'kunstscene' die tijdens de officiële festiviteiten rond het jubileum van Kunstliefde minder prominent voor het voetlicht zijn gekomen.

Op vrijdag 11 januari 2008 spreekt Bert Maes over bewonersacties in de jaren zeventig. Hij behandelt aanleiding, uitvoering en resultaten van acties voor behoud en herstel van de leefbaarheid in de oude stadswijken van Utrecht.

Op vrijdag 8 februari haakt het café aan bij het 100-jarig jubileum van gemeentelijke afvalverzameling en recycling (onder de motto's 'Feestelijk Vuil' en 'Flitsende Vegers'). Erik Maas, hoofd Reiniging en

Inzameling van de Stadsreiniging van de Gemeente Utrecht, vertelt over verleden, heden en toekomst van afvalverzameling. *Het Historisch Café vindt plaats in Het Zaadhuis van het Universiteitsmuseum, ingang via de Eligenstraat 37c (vanaf de Lange Nieuwstraat de zevende deur aan de rechterkant). Aanvang 17.00u, toegang gratis.*

Lezing over Catharina van Rennes

De activiteitencommissie organiseert een lezing over het leven van Catharina van Rennes, bekende Utrechtse zangeres, dirigente, componiste en vooral ook muziekpedagoge. De historica Frederiek Egink belicht al deze aspecten met behulp van een beamerpresentatie en muzikale ondersteuning.

De lezing vindt plaats op donderdag 31 januari 2008 om 20.00 uur in het Stedelijk

Gymnasium, Homeruslaan 40 te Utrecht. De toegang is gratis, koffie en thee zijn voor eigen rekening. De zaal is open vanaf 19.30 uur.

Kennismaking nieuwe secretaris

Karin van der Lee is de nieuwe secretaris van het bestuur van Oud-Utrecht. Ze is werkzaam als hoofd bedrijfsvoering en plaatsvervangend directeur bij Museum Catharijneconvent in Utrecht. Toen haar collega bij het museum Nicolette Bartelink liet weten af te zullen treden na afloop van haar termijn als secretaris heeft ze haar belangstelling om haar op te volgen kenbaar gemaakt. Van der Lee: 'Ik heb dat gedaan, omdat ik een grote culturele belangstelling heb en de stad Utrecht waarin ik woon een warm hart toedraagt. Zelf woon ik in het oude centrum in een prachtig begin 19e-eeuws pakhuis met een monumentaal Philibert-spant, waar ik steeds weer van geniet.'

Als hoofd bedrijfsvoering heeft de nieuwe secretaris uiteraard een financiële opleiding achter de rug maar daarnaast heeft ze ook een meer culturele achtergrond (ze heeft ook Nederlands en Frans gestudeerd). Over haar betrokkenheid bij de vereniging zegt ze: 'Ik vind het leuk om mij op vrijwillige basis in te zetten voor een vereniging die het behoud van het culturele erfgoed hoog in het vaandel draagt. Na een nadere kennismaking met de voorzitter en enkele andere bestuursleden en het bijwonen van een paar bestuursvergaderingen ben ik in de voorjaarsledenvergadering benoemd tot secretaris. Helaas kon ik zelf bij die vergadering niet aanwezig zijn omdat ik voor mijn werk in het buitenland was - wat mij zeer speet. Maar ik hoop tijdens de najaarsledenvergadering vele leden van de vereniging te ontmoeten.'

23e Nicolaas van der Monde-lezing

Gezondheid en ziekte in oud Utrecht

Op dinsdag 12 februari 2008 organiseert de Vereniging Oud-Utrecht in de Pieterskerk te Utrecht de jaarlijkse Nicolaas van der Monde-lezing. Onderwerp is de medische geschiedenis van de stad Utrecht.

Met welke kwalen en aandoeningen hadden de inwoners van Utrecht in vroeger tijden te kampen en wat had de gezondheidszorg hen te bieden? Hoe stond het met de bekwaamheid van de medische beroepsbeoefenaren, welke behandelingen boden zij, hoe organiseerden zij zich? Welke bestuurlijke structuren ter behartiging van welzijn en gezondheid kende de stedelijke samenleving?

Antwoord op deze en andere vragen geeft de spreker, prof. dr. Mart J. van Lieburg, hoogleeraar medische geschiedenis te Rotterdam en Groningen.

De lezing begint om 20.00 uur, de kerk (aan het Pieterskerkhof) is geopend vanaf 19.30 uur. Toegang is gratis. Zie verder: www.oud-utrecht.nl

COLOFON

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

80e jaargang nr 6 / december 2007 / ISSN 1380-7137

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

LOSSE NUMMERS prijs: €2,50. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief, Alexander Numankade 199, Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83 en RonDom, Damplein 9.

DEADLINE AGENDA nummer 1/2008: 19 december

REDACTIE M. van Lieshout (eindredactie), L. Dorsman, M. van Oudheusden, J. Pennings, P. Rhoen, B. van Santen, K. van Vliet, N. Vugts

REDACTIEADRES Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht, redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

BIJDRAGEN Sturen aan de redactie. Aanlevering op floppy of via e-mail. Maximale omvang is 3.000 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom

VORMGEVING Jeroen Tirion [BNO], Utrecht
DRUK Rotosmeets Grafische Services

VERENIGING OUD-UTRECHT

VOORZITTER J.J. Degenaar

SECRETARIAAT C.A.M. van der Lee

p/a Catharijneconvent - Postbus 8518, 3503 RM Utrecht / tel: (030) 233 09 72 of (030) 231 38 35 / fax: (030) 231 78 96 / secretariaat@oud-utrecht.nl

LEDENADMINISTRATIE Postbank 575 520, Zoetermeer.

U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. Opzegging van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december.

CONTRIBUTIE €25,- per jaar (huisgenoot-lidmaatschap: €10,- / jongeren tot 26 en U-pashouders: €15,- / bedrijven: €50,-).

BIJ WELKE NOTARIS VOELT U ZICH THUIS?

U kiest uw huis met uiterste zorg. Daar wilt u zich helemaal op uw gemak voelen. Alles moet bij u passen. De ligging, de uitstraling, de indeling en de mogelijkheden. En dan, na uitgebreid wikken en wegen, blijft er nog maar één keus over... De notaris! Niet zomaar een notaris, maar één waar de deur wijd voor u openstaat. Waar alles draait om persoonlijke aandacht en advies. Om zorgvuldigheid tot in het kleinste detail. Stap daarom gerust bij ons binnen. En voel u thuis.

Hermans Schuttevaer
notarissen

ALTIJD EEN OPEN HUIS.

Maliebaan 81, Utrecht, T. 030-233 66 99. www.hermans-schuttevaer.nl

data · paper · inspiration

Roto Smeets

De kracht in vellen offset!

Roto Smeets GrafiServices. Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn klanten. Of het nu gaat om vellen offset, pre-media, nabewerking, pre-distributie of distributie... Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht · T 030-282 28 22
Eindhoven · T 040-250 50 00
www.rsgrafiservices.nl

Verhuizen of toch verbouwen? Dat vraagt om een gratis waarde-indicatie..!

Verkoop: Verkopen van een woning is een specialistische aangelegenheid. ERA Makelaardij Utrecht is een actieve, scorende makelaar die dit op een succesvolle wijze voor u kan verzorgen.

Gratis aankoopadvies: Heeft u zelf een woning gevonden, neem ERA Makelaardij Utrecht dan mee als uw eigen makelaar voor één gratis begeleiding met advies. Uiteraard kunnen wij daarna ook het hele aankoopproces voor u begeleiden.

NVM Taxatierapport actietarief € 100,- + 1% (excl. btw) over de getaxeerde waarde, voor de juiste waarde op papier. Dit rapport wordt door alle financiële instellingen geaccepteerd.

Wilt u uw persoonlijke mogelijkheden bespreken, dan doen wij dat graag.
Dit gesprek kost u niets en levert waardevolle informatie op.
Bel voor een afspraak of lever onderstaande bon bij ons in.

Makelaardij Utrecht

Burgemeester Reigerstraat 65,
3581 KN Utrecht

Tel: 030 - 233 21 32

info@eramakelaardijutrecht.nl
www.EraMakelaardijUtrecht.nl

BON VOOR GRATIS WAARDE-INDICATIE / AANKOOPADVIES.

Naam:

Straat:

Postcode: Plaats:

Telefoon:

ERA verkóópt huizen!

alting & partners

uitvaartonderneming

traditioneel en eigenzinnig

hiske alting

petra branderhorst

06 45 363 220

kijk op: www.altinguitvaart.nl

ZOELLEN

AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie***
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding***
- tevreden klanten bepalen ons succes***
- wij doen wat we zeggen***
- grote betrokkenheid bij klant en project***
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest***

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

GRESNIGT
&
VAN KIPPERSLUIS
Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

Dom_{toren} Utrecht

Dé historische locatie in Utrecht voor uw vergadering, huwelijksvoltrekking, receptie of feest. Met of zonder privé rondleiding. Overdag en s'avonds!

Voor meer informatie

RonDom
Domplein 9-10 (naast de Domtoren), 3512 JC
Utrecht, T (030) 233 30 36, F (030) 230 01 08,
email: rondom@ubt.nl, www.domtoren.nl

Kantooradres
Hooghiemstraplein 132
3514 AZ Utrecht

Correspondentie uitsluitend
Postbus 12062
3501 AB Utrecht

Mr J.C.V. Geenen

t 030-273 60 62
f 030-233 45 95
jcvgeenen@geenenbedrijfsjuristen.nl
www.geenenbedrijfsjuristen.nl

Onder meer:

- Het vervaardigen van contracten op diverse rechtsgebieden waaronder het vennootschaps- en ondernemingsrecht, het arbeidsrecht én huurrecht
- Het verlenen van advies én bijstand op deze rechtsgebieden
- Behandeling én overname van incasso's

BIJ KONINKLIJKE BESCHIKKING
HOFLEVERANCIER

TAILORS SINCE 1850

WILLEMARS

**EXCLUSIEVE
KLEDING
EN MODES**

MAATKLEDING

**OUDEGRACHT 118
UTRECHT
TEL. 030-231 01 74**

Het is tijd voor inspiratie.

De Rabobank heeft iets met kunst en cultuur. Eerlijk gezegd: we zijn er gek op. En onze smaak is al even breed als die van u. Popmuziek of klassiek, Cobra of impressionisme, vaandelzwaaien of klootschieten, het is ons allemaal even lief. Daarom krijgen heel veel verschillende evenementen onze steun. En u krijgt met de Europas van de Rabobank 50% korting bij meer dan 450 musea. Want we willen graag dat iederéén kan genieten van kunst en cultuur.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank